

УДК: 82 (821.111 (73))

Л.В. АНІСІМОВА

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ ТЕОРІЇ ЧИТАЦЬКОГО ВІДГУКУ

У статті досліджуються особливості становлення американської теорії читачького відгуку: виокремлено основні чинники її появи наприкінці 1960-х та функціонування в 1970 – 80-х у літературознавстві США; здійснено компаративний аналіз із «ною критикою» і Констанцькою школою рецептивної естетики, зазначено основні спільні й відмінні риси, ступінь їхнього взаємовпливу.

Ключові слова: теорія читачького відгуку, транзакційна теорія Л.М. Розенблатт, «нова критика», Констанцька школа рецептивної естетики, літературознавство США.

Американське літературознавство ХХ століття, у порівнянні з європейським, досі залишається певною terra incognita для вітчизняного наукового середовища через гострий брак, за невеликими винятками, перекладів українською мовою праць відомих теоретиків літератури й літературних критиків США та, загалом, за причини недостатньої репрезентації в оригіналі їхніх книжок навіть у провідних бібліотеках України.

Простежити становлення американської теорії читачького відгуку (Reader-response theory) не так просто, як може видатись на перший погляд: у більшості довідкових джерел вказано, що, напр., вона «сформувалась наприкінці 1960-х, як реакція на гегемонію “нової критики”» [14, xii], «основними представниками теорії є Стенлі Фіш, Н.Н. Голланд, Д. Блейх», «“Афективна помилка” була проголошена помилкою» [11, 4], «сфокусована на процесі читання літературного тексту» [4, 330] тощо. У пострадянському науковому просторі склалось помилкове бачення деякими українськими (Ю.І. Ковалів) та російськими (І.П. Ільїн, О.О. Цурганова, А.С. Козлов, І.В. Кабанова) дослідниками теорії читачького відгуку (далі – ТЧВ) як відгалуження німецької рецептивної критики. Напевно, це сталось на підставі територіальної близькості й ґрунтовного знання її основних засад та, вочевидь, беручи до уваги той факт, що представники Констанцької школи рецептивної естетики В. Ізер та Г.Р. Яусс часто відвідували США у якості запрошених

професорів і друкували там свої книги у перекладі на англійську, які справді користувалися попитом. Проте, вивчення англомовних джерел засвідчує зовсім інше, часом протилежне: по-перше, американська й німецька теорії подаються як рівноправні різновиди одного й того самого літературно-критичного напрямку, зосередженого на вивченні процесу читання та ролі читача у творенні значень (Вінсент Б. Лейтч, Дж. Е. Каддон, Пол де Ман); по-друге, німецька рецептивна естетика вважається (напр., Джуліан Волфрейз) одним із аспектів ширшої й варіативнішої теорії читацького відгуку (щоправда, не наголошується на тому, що вона американська); по-третє, такі науковці як Роберт Ч. Голуб (Robert C. Holub), Раман Селден (Raman Selden) справді переконані у тому, що літературознавча теорія Констанцької школи рецептивної естетики була більш довершеною й гомогенною; по-четверте, беручи до уваги зміст книги американського критика Л.М. Розенблатт «Література як дослідження» (1938 р.), в якій розроблено концепцію читацького досвіду, базуючись на філософії прагматизму, Девід Блейх (David Bleich), Джейн Томпкінс (J.P. Tompkins) роблять припущення, що теорія читача й читання виникла в США значно раніше, аніж у 1960-х; по-п'яте, існує практика зараховувати саме В. Ізера до ТЧВ, натомість Г.Р. Яусса вважати представником рецептивної естетики (Дж. Томпкінс, С.Р. Сулейман, Е. Фронд, С. Мелю).

Філософське та соціокультурне підґрунтя теорії читацького відгуку було предметом нашого дослідження раніше [1], тому у цій статті увагу буде зосереджено саме на становленні ТЧВ у літературознавстві США та вивченні на неї впливу європейських літературних концепцій ХХ століття. Отже, **метою** статті є з'ясування особливостей становлення теорії читацького відгуку в США, виявлення типологічних подібностей і розбіжностей із «новою критикою» (у діахронії) й Констанцькою школою рецептивної естетики (у синхронії), визначення вагомості літературної теорії 1930-х Л.М. Розенблатт для появи «читачеорієнтованих» концепцій в американському літературознавстві другої половини ХХ століття.

«Нова критика» і теорія читацького відгуку: pro et contra

Колапс домінуючої у США протягом більш ніж двох десятиліть «нової критики» відбувся приблизно у 1970 р. [17, 9], заклав підґрунтя й можливість розвитку для нових літературних теорій, заохочуючи до широких дискусій та детальних ревізій. Відтепер не художній твір, а його рецепція стає об'єктом ретельної уваги. Основне для критиків теорії читацького відгуку питання – «Як діє цей текст на читача?» («What does the text?»), на противагу «новій критиці», представники якої розглядали текст як самодостатню сутність, переймаючись лише питанням «Який цей текст?» («What is the text?») у пошуках універсальної правильної інтерпретації.

Дослідження ролі окремого читача в реакції / відгуку на художній текст розпочалися в англо-американському літературознавстві ще у 1920-х: найвідоміша праця А.А. Річардса (I.A. Richards) «Практична критика» (1929 р.). За певної іронії долі, представники «нової критики» також вважають цю книгу основоположною для подальшого розвитку їхньої формалістичної теорії. Отже, ці дві теорії мають певне спільне походження.

Серед компаративних досліджень початку ХХІ століття, присвячених «новій критиці» і ТЧВ, слід відзначити книгу Тодда Ф. Девіса та Кеннета Вомака «Нова критика й теорія читацького відгуку» (2002 р.) [6], в якій вони не тільки описали теоретичні засади цих теорій, але й продемонстрували способи застосування їх на практиці, при читанні й інтерпретації художніх творів.

Наприклад, ось що пише Дж. Томпкінс, редактор однієї з двох перших антологій ТЧВ: «Теорія читацького відгуку, можна сказати, розпочалася із дискусій А.А. Річардса про емоційний відгук у 1920-х чи з праць Д.В. Гардінга (D.W. Harding) і Луїзи Розенблатт у 1930-х» та «... теорія читацького відгуку почала розвиватися в межах зазначених формалістською позицією» [13, x]. На її думку, саме у формалізмі («новій критиці») почали формуватись теорії, в яких вивчали категорію читача, щоправда не реального й конкретного. Наприклад, Волкер Гібсон (Walker Gibson), есе котрого міститься першим в антології

Дж. Томпкінс, – «Автори, мовці, читачі й уявні читачі» (1950) – розробив поняття «уявний / удаваний читач» («mock reader») для позначення «ролі, яку реальні читачі запрошуються зіграти протягом роману» [13, xi]. Хоча В. Гібсон поділяв більшість переконань «нової критики», йому вдалося певною мірою переключити увагу з тексту як ідеальної герметичної системи на читача як засобу продукування нових видів текстуального аналізу.

Далі розміщені есе Джералда Принса (Gerald Prince), Мішеля Ріффатера (Michael Riffaterre), Жоржа Пуле (George Poulet), Вольфганга Ізера, Стенлі Фіша, Джонатана Каллера (Jonathan Culler), Нормана Голланда, Девіда Блейха, Волтера Бена Майклза. Дж. Томпкінс, простежуючи появу «читачецентризованих» теорій у формалізмі, аргументувала саме таку послідовність тим, що потім, у 1950 р. феноменолог Дж. Принс запропонував класифікацію видів читачів, яким адресований текст: реальний, віртуальний чи ідеальний читач та розробив концепцію «narrate» – «персони, якій безпосередньо адресується оповідь» [13, xii], а М. Ріффатер звернув увагу на те, як саме поетичне значення рефлектує з читацькими почерговими реакціями, що представляє «новий ретельний стилістичний аналіз» [13, xiii].

Схожої думки дотримується Д. Блейх, представник ТЧВ: «... праці Сквайра, Вілсона, Пурвса і Розенблатт ... виникли з ... використання суті «нової критики» у педагогічних спільнотах» [5, 126].

Літературна теорія Л.М. Розенблатт і ТЧВ: ad fontes

У 1938 р. вийшла друком праця «Література як дослідження» («Literature as Exploration») американської дослідниці Луїзи Мішель Розенблатт (Louise Michelle Rosenblatt), яка була визнана лише на початку 1980-х як піонерська робота у цьому напрямку. Прогресивність теорії Л.М. Розенблатт у 1930-х полягала у тому, що до неї у США ніхто не наголошував на важливості читацького досвіду у процесі творення значення. Згідно із постулатами «нової критики», котра була домінантною літературною теорією аж до кінця 1960-х, превалювання тексту над читачем передбачало, що аналіз тексту повинен бути

конкретним й об'єктивним, а не релятивістським і суб'єктивним як у рецептивній естетиці і критиці. Дослідник Г.Л. Гербер стверджує, що тепер її «...вважають засновницею (піонеркою) та сучасницею у читацькому світі, праці котрої популярні вже понад 70 років» [8, 1057].

Статті Л.М. Розенблатт не вміщені в обох перших антологіях із ТЧВ (за редакцією Дж. Томпкінс; С. Сулейман та І. Кросман), виданих у 1980 році, хоча в передмовах є згадки про неї. А сама дослідниця в есе «Ретроспективи й перспективи» («Retrospect and Prospect») зауважує, що за незрозумілих їй причин у цих антологіях не вміщено її статті «Твір як подія» («The Poem as Event»), яка, як їй відомо, є «...першою точною атакою на “нову критику”» [15, 291] та «...закликала до критики / літературознавства основаного на читацькому відгуку» [15, 291].

Д. Блейх у своїй праці «Суб'єктивна критика» (1978 р.) доводить, що Н. Голланд і Л.М. Розенблатт мають спільні позиції щодо «...об'єктивності як тексту так і читацького досвіду, і цей досвід просто стає іншим текстом» [5, 124n] та стверджує: «хоча його (Н. Голланда – примітка Л.А.) погляд на проблему відрізняється від поглядів Розенблатт у деяких ключових аспектах, його основоположна концепція читання є дуже схожою» [5, 111], але Л.М. Розенблатт «...прийшла до того ж висновку як і Голланд, проте набагато раніше» [5, 111n].

Ступінь впливу Констанцької школи рецептивної естетики на теорію читацького відгуку

У передмові до збірника матеріалів симпозіуму «Чиї «мізки» втекли? Науковці-імігранти й американські думки про Німеччину», що відбувся 24. III. 2000 р. у Вашингтоні, Пітер Уве Хогендал (Peter Uwe Hohendahl) стверджує про те, що еміграція німецьких науковців у повоєнні часи до США була «найбільшим науковим трансфером у ХХ столітті» [17, v] і отримала назву «втеча мізків». Збірник містить надзвичайно цікаву й інформативну статтю П.У. Хогендала «“Втеча мізків” і трансфер знань», в якій розглядаються зв'язки

та ступінь впливу представників німецької Констанцької школи рецептивної естетики В. Ізера та Г.Р. Яусса.

Провідних іноземних науковців й інтелектуалів приваблював в США не стиль життя, а саме елітні університети, які «служують плацдармами (трамплінами) для міжнародної теоретичної комунікації» [17, 11], – зазначає П. Хогендал. У 1970-х Вольфганг Ізер як представник Констанцької школи рецептивної естетики, став частим гостем у США, бо був запрошеним професором в університет Каліфорнія, Ірвін.

Успіх В. Ізера (професора англійської літератури) у США, на нашу думку, полягав у тому, що сам автор був перекладачем своїх праць на англійську мову і, до того ж, успішним лектором. Натомість, Г.Р. Яусс (професор французької літератури), котрий також неодноразово відвідував Сполучені Штати, став відомим лише у 1980-х, коли обізнаний у сучасній теорії літератури студент Поля де Мана, Тімоті Баті (Timothy Bahti), прагнучи репрезентувати Констанцьку школу своїй країні, виступив в якості перекладача його книги «Toward an Aesthetic of Reception».

П.У. Хогендал стверджує, що у випадку з *Rezeptionsästhetik* при явному вагомому обміні теоретичними знаннями (у порівнянні із Франфуртською школою), еміграція у традиційному сенсі не відбулася, адже ні В. Ізер, ні Г.Р. Яусс не залишились у Сполучених Штатах. Також, «...ні Джонатан Каллер чи Стенлі Фіш, їхні американські колеги, ніколи не намагались переїхати до Німеччини» [17, 8]. На перший погляд може видатись, що Сполучені штати отримували лише вигоду від іноземних науковців, проте все відбулося не так просто: П.У. Хогендал наголошує на конфронтації між німецькою *Rezeptionsästhetik* і американською ТЧВ у 1980-х [17, 5], спровокованою есе С. Фіша «Чому ніхто не боїться Вольфганга Ізера» [7]. У випадку з німецькою рецептивною естетикою, трансфер до Америки був спричинений «новими трендами в американському літературознавстві, яке визнавало й підтримувало радикальну природу німецької теорії, але врешті-решт самі ці тренди обернулися проти Яусса й Ізера» [17, 9].

На тлі високого рівня мобільності теоретиків, котрі сформували теорію читацького відгуку, відбулася певна інтернаціоналізація цієї теорії. Багато дослідників (Дж. Томпкінс, С.Р. Сулейман та І. Кросман, Е. Фронд) в один ряд з американцями С. Фішем, Н.Н. Голландом, Д. Блейхом, Дж. Каллером, Л.М. Розенблатт ставлять також німця В. Ізера як представника теорії читацького відгуку. Особливості ТЧВ та теорії Констанцької школи були подібними й саме це, на думку П.У. Хогендала, відкрило дорогу В. Ізерові та Г.Р. Яуссові до літературознавства США, який підбиваючи підсумки, каже, що «Констанцька школа ніколи не була повністю інтегрована до американського літературознавчого мейнстріму й до сьогодні є частиною нездійсненого минулого» [17, 9]. Схожої думки дотримується Роберт Ч. Голуб й вважає, що Констанцька *Rezeptionsästhetik* у Сполучених Штатах мала у кращому випадку частковий успіх, залишаючись «додатковою й маргіальною теоретичною тенденцією» [9, 23].

Вітчизняний досвід порівняння ТЧВ і рецептивної естетики

В Україні компаративним аналізом німецького та американського варіантів рецептивної естетики й критики займалась О.М. Шумська: у 2006 р. захищено кандидатську дисертацію «Парадигми рецептивної критики (з досвіду Констанцької школи та школи “Критики читацької реакції”» з наукової спеціальності 10.01.05 – порівняльне літературознавство. Позитивним вбачається спроба автора окреслити «в порівняльному аспекті етапи розвитку рецептивної критики в Німеччині та США» [2, 3], доведення їхньої «типологічної співвіднесеності» [2, 2], а не позиціонування американського варіанту рецептивної критики як наслідувача і продовжувача традицій європейської рецептивної естетики В. Ізера й Г.Р. Яусса. «Таким чином, у 1970-ті рр. в Німеччині та США (майже одночасно) рецептивна критика набула наукової самодостатності» [2, 6], – стверджує О.М. Шумська.

Важко погодитись із дефініцією О.М. Шумської – «школа “критики читацької реакції”» – для позначення теорії читацького відгуку, адже поняття

наукової школи передбачає наявність певної групи дослідників під керівництвом провідного науковця, котрі займаються дослідженням певної чітко сформульованої проблеми. Національна специфіка рецептивної критики у США полягає саме у тому, що різноманітні, подекуди контраверсійні теорії й підходи науковців, котрі займались вивченням категорій *читача*, *читання*, *читацького відгуку*, були об'єднані спільним терміном *Reader-response theory/criticism* [13].

Проте, у роботі основна увага все ж приділяється саме Констанцькій школі, а теорія читацького відгуку виступає певним доповненням, матеріалом для компаративного аналізу, адже об'єктом дослідження ТЧВ є науковий доробок лише С. Фіша, Н. Голланда та Д. Блейха.

На думку О.М. Шумської, німецькі літературознавці, «включаючи Г.Р. Яусса, В. Ізера і Р. Варнінга, цікавилися не стільки психологією сприймаючої твір особи, скільки її соціокультурною орієнтацією, нагадуючи цим критиків-герменевтиків» [3, 95], натомість «якщо рецептивні естетики і критики в центр уваги ставлять читача, то вони повинні мати на увазі і його психологію» [3, 95]. Перевага американських дослідників полягала в заповненні цієї прогалини представниками «так званої школи літературної критики м. Буффало, перш за все Н. Холланд і Д. Блейх» [3, 95].

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Американська теорія читацького відгуку у вітчизняному літературознавстві залишається недостатньо вивченою й вимагає подальшого дослідження з метою подання узагальненої цілісної теоретико-методологічної моделі. Проведені дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Беззаперечно вплив представників Констанцької школи рецептивної естетики (переважно В. Ізера, меншою мірою Г.Р. Яусса) був помітним у функціонуванні й розвитку ТЧВ у США, хоча і нетривалим (з середини 1970-х до середини 80-х). Проте абсолютно безпідставним є позиціонування ТЧВ як відгалуження більш знаної в Україні німецької рецептивної естетики.

2. Заснована на філософії прагматизму, літературознавча теорія 1930-х Л.М. Розенблатт (яка набула подальшого розвитку і трансформувалась у «транзакційну» у 1970-х) свідчить про глибоке автентичне коріння «читачецентрованих» теорій у США.

3. «Нова критика» для представників ТЧВ водночас була і об'єктом критики, і джерелом теоретичних запозичень (напр., «ретельне читання»).

Актуальним вбачається подальше детальне дослідження зон контакту та основних протиріч між представниками «нової критики» та теорії читацького відгуку, починаючи від праць А.А. Річардса у 1920-х і закінчуючи згасанням влади формалізму в 1970-х.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімова Л.В. Філософське і соціокультурне підґрунтя американської теорії читацького відгуку / Л.В. Анісімова // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки: матер. II щорічної Всеукр. наук.-практ. конф., (19 квітня 2012 р.) / за заг. ред. В.О. Огнев'юка. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 360 с. – С. 245-255.

2. Шумська О.М. Парадигми рецептивної критики (з досвіду Констанцької школи та школи «Критики читацької реакції»): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. Наук: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / О.М. Шумська. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.

3. Шумська О.М. Рецептивна естетика як парадигма літературознавства у теоретичних дослідженнях Райнера Варнінга / О.М. Шумська // Новітня філологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили. – 2006. – № 4. – С.94 - 100.

4. Abrams, M.H., Harpham, G.G. A Glossary of Literary terms, 10th ed. / M.H. Abrams, Geoffrey Galt Harpham. – Wordsworth, Cengage learning, 2011. – 432 p.

5. Bleich, D. Subjective Criticism / David Bleich. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 1981. – 309 p.

6. Davis, Todd F., Womack, Kenneth. Formalist Criticism and Reader-Response Theory / Todd F. Davis, Kenneth Womack. – New York: Palgrave Macmillan, 2002. – 202 p.

7. Fish, Stanley. Why No One's Afraid of Wolfgang Iser / Stanley Fish // Diacritics. – 1981. – № 11 (September). – С. 81-7.

8. Herber, H. L. Professional connections: Pioneers and contemporaries in reading // R.R. Rudell, M.R. Ruddell, & H. Singer (Eds.). Theoretical models and

processes of reading (4th ed.)– Newark, DE: International Reading Association, 1994. – pp.1057-1092.

9. Holub, Robert C. Crossing Borders: Reception Theory, Poststructuralism, Deconstruction (Madison: University of Wisconsin Press, 1992),

10. Holub, Robert C. Reception Theory: A Critical Introduction / Robert Charles Holub. – London and New York: Methuen, 1984. – 189 pp.

11. Mailloux S. Interpretive conventions: The Reader in the Study of American Fiction / Steven Mailloux. – Ithaca: Cornell University Press, 1982. – 228 p.

12. New Directions in American Reception Study / ed. by Philip Goldstein, James L. Machor. – Oxford University Press, 2008. – 416 p.

13. Reader-response criticism: From Formalism to Post-Structuralism / Ed. Jane P. Tompkins. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1980. – 275 p.

14. Reception Study: From Literary Theory to Cultural Studies / ed. By James L. Machor, Philip Goldstein. – Routledge, N.Y. and London, 2001. – 394 p.

15. Rosenblatt, L. M. Literature as Exploration / Louise Michelle Rosenblatt. – New York: The Modern Association of America, 1995. – 321 p.

16. Selden, Raman. The Cambridge History of Literary Criticism / Raman Selden. – Cambridge University Press, 1989. – 493 pp.

17. Whose Brain Drain? Immigrant Scholars and American Views of Germany / Ed. by Peter Uwe Hohendahl. – AICGS «Humanities». – Cornell University, 2001. – Volume 9 (February). – 55 p.

Л.В. АНИСИМОВА

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ АМЕРИКАНСКОЙ ТЕОРИИ ЧИТАТЕЛЬСКОГО ОТКЛИКА

В статье анализируются особенности становления американской теории читательского отклика: выделены основные причины ее появления в конце 1960-х и функционирования в 1970 – 80-х в литературоведении США; проведен компаративный анализ с «новой критикой» и Констанцкой школой рецептивной эстетики, отмечены основные общие и отличительные черты, степень их взаимодействия.

Ключевые слова: *теория читательского отклика, транзакционная теория Л.М. Розенблатт, «новая критика», Констанцкая школа рецептивной эстетики, литературоведение США.*

L. ANISIMOVA

THE PECULIARITIES OF AMERICAN READER-RESPONSE THEORY FORMATION

The article deals with the peculiarities of Reader-response theory formation. The main causes of it emergence at the end of 1960-s and functioning in 1970 – 80-s are denoted. The comparative analysis with New Criticism and Constance school of

reception aesthetics is carried out; the main generalities, distinctive features and interrelations are noted.

Keywords: *Reader-response theory, transactional theory of L.M. Rosenblatt, New Criticism, Constance school of reception aesthetics, literary criticism in the USA.*